

IN MEMORIAM. TÕNU KARMA

1. V 1924–9. IX 2014

Eha Viluoja foto.

9. septembril 2014 lahkus meie seast oma 91. eluaastal Tõnu Karma, kõigi aegade kõige laiahaardelisem eesti, läti ja liivi kultuuriloo uurija.

Tõnu Karma sündis 1. mail 1924. aastal Tartus kooliõpetaja perekonnas ja ristiti Palamusel, oma vanemate sünnikohas. Ta õppis mitmes Tartu koolis, viimasena Tartu poeglaste gümnaasiumis, mis kandis aastail 1941–1944 Tartu 1. gümnaasiumi nime ja millega 1944. aastal ühendati Hugo Treffneri eragümnaasium. 1946. aastal asus ta õppima eesti filoloogiat Tartu ülikoolis, kus spetsialiseerus soome-ugri keeltele. Nii sai ta 1948. ja 1949. aastal osaleda Paul Ariste juhitud ekspeditsioonidel Liivi randa ja ka õppida läti keelt Karl Abeni juures. Esimesest reisist on ta kirjutanud „Emakeele Seltsi aastaraamatu” 33. köites (1985) ja „Liivlaste aastaraamatu” („Līvlist āigastrōntōz”) 1998. aasta köites. Ta õpingud katkesid 1951. aasta kevadel diplomitöö kaitsmise eel, mil ta eksmatrikleeriti seepärast, et ta oli 1944. aasta augustis sundmobiliseeritud Saksa

sõjaväkke, kus ta faktiliselt ei sõdinud. Lisaks loeti kehtetuks ta gümnaasiumi lõputunnistus; selline oli sel ajal sage sõja üle elanud noorte meeste saatus. Keskkooli lõputunnistuse sai ta Videvikuks kutsutud lühiajalisest kummalisest Tartu 5. keskkoolist, mida ei tohi segi ajada Tamme gümnaasiumi eelkäijaks olnud algul Tartu 6. ja seejärel 5. keskkooliks nimetatud kooliga. Tartu ülikooli lõpetada ta ei saanudki. Oma osa võis olla selles, et 1950. aastal oli Paul Ariste pannud ta Tartu linna tutvustama oma aspirandile Marta Rudzītele, pärastisele silmapaistvale läti murrete uurijale, kellega Tõnu Karma 1955. aastal abiellus ja Riiga elama asus. Nn Hruštšovi sula ei olnud siis veel jõudnud õieti alata. Tartus vahepeal ajalehe Traktoristi Hääle toimetuses ja trükikoja Tartu Kommunisti korrektorina töötamise järel sai Riias Tõnu Karma töökohtaks aastail 1956–1994 Läti ülikooli teaduslik raamatukogu, kus ta oli aastast 1973 pearaamatukoguhoidja. Seejuures täiendas ta ennast 1960. aastail raamatukogunduse alal Tallinna Pedagoogilises Instituudis.

Tõnu Karma töö eesti ja läti kultuurisidemete osas algas läti kirjanduse eestindamisega, mida esindavad Vilis Lācise romaan „Kūla mere āāres” (1956), Ugala teatris alates 1961. aastast 178 korral mängitud näidend „Pōuavālgud” ja Kārlis Baumanise (mitte segada samanimelise heliloojaga, kelle laul „Jumal, õnnista Lāti!” oli saanud Läti hümniks!) raamat kujur Teodors Zaļkalnsist (1971).

Koos Keele ja Kirjanduse ilmuma hakkamisega 1958. aastal hakkas Tõnu Karma eestlastele tutvustama läti kirjandus- ja keelepõllul toimuvat, pöörates tähelepanu ühelt poolt lätlaste olulistele edusammudele ja teiselt poolt eesti kirjanduse väljapaistvatele lätindajaile. Juba ajakirja esimese aastakäigu numb-

rist 4–5 võib lugeda, et 1957. aastal ilmus Lätis tervelt neli tõlkeraamatut eesti keelest, üks neist oli „Tõe ja õiguse” I köide. Numbrist 7 saab teada, et Lätis oli ilmumas 6-köiteline läti kirjanduse ajalugu, 1956. aastal ilmus III köide, 1957. aastal IV köide ja 1958. aastal pidi ilmuma V köide. 1966. aasta avanumbris teatas ta, et „Lõunanaabrid jälle ette jõudnud”: oli ilmunud läti kirjanike leksikon. Veel tutvustas ta eesti kirjanduse teenekaid tõlkijaid Jānis Žigursit – Vilde, Tammsaare, Lutsu ja Hindi tõlkijat – ta 50. sünnipäeval 1965. aastal ja Džuljeta Plakidist – Tuglase, Kreutzwaldi jt tõlkijat – tema 60. sünnipäeval 1966. aastal.

Eesti-läti kontaktide osas on tähtsaimad Keeles ja Kirjanduses vastavalt 1967. aasta 10. numbris ning 1972. aasta 1. numbris omamoodi tähtpäevakirjutistena avaldatud tõsised uurimused ennekõike luuletajatena tuntud kahest andekast noormehest, nimelt Eduards Veidenbaumsist (1867–1892) ja Kristian Jaak Petersonist (1801–1822). Mõlemad olid Lätis sündinud ja Riia kubermanguümnaasiumi lõpetamise järel Tartu ülikooli õppima tulnud, kuid mitte lõpetamiseni jõudnud ja enne tuberkuloosi surnud, kui luulelooming trükki jõudis. (Muide, lisan, et esimene oli vähemalt üliõpilasena Eduard Weidenbaum, teine juba ristimisest Christian Jacob Peterson.) Eduard Weidenbaum oli üks lätlastele ennekõike Põpkalonija hüüdnime all tuntud Läti üliõpilaste kirjanuslik-teadusliku seltsi asutajaid, kes seltsis ka teaduslikke ettekandeid pidas. Erinevalt Kristian Jaagust jõudis tema luule lauludena varakult rahva hulka ega vajanud avastamist. Tõnu Karma vaatleb üksikasjalikult tema Tartu perioodi ja haigust dokumentide ja osalt ka isiklikult kogutud mälestuste alusel. Teine artikkel „Kristian Jaak Peterson ehk see, kus ta elas ja käis, mida nägi ja kellega kokku sai oma lühikese elu sees” esitab 150 aastat hiljem hämmastavalt üksikasjalise pildi niihästi Riia Jakobi kiriku ja selle ümbruse ajaloost, Kris-

tian Jaagu elukohast ja selle lähiümbrusest, koolidest, õpetajatest ja õpilastest, mõnest olulisest koolivennast, teest Tartust Riiga, surimajast ja kalmistust. Hiljem, 2001. aastal koostas ta Petersoni 200. sünniaastapäeva puhul näituse Läti Akadeemilises Raamatukogus, üritust toetas Eesti saatkond Lätis.

Tõnu Karma argumenteeris 1962. aastal Keeles ja Kirjanduses kõrvuti Ain Kaalepi ja läti murdeuriija Silvija Rāģega (Rāģe vanaema oli eestlane ja ka Rāģe eesti keel perfektne) läti isikunimede senise kaootilise esitamise vastu ja lätipärase esituse kasuks eesti keeles ning esitas seejuures kõige põhjalikumalt läti nimede õigekirjutuse põhimõtted. Lätis on Tõnu Karma aidanud seada eesti nimede läti keeles esitamise põhimõtteid. Tõnu Karma abistas tihedalt ka Karl Abeni eesti-läti sõnaraamatu (1967) toimetajat Džuljeta Plakidist ja tema kirjutatud on sõnaraamatust tubli seitsmendiku hõlmav omanäolisena huvitav lätikeeelne „Lühiülevaade eesti keele grammatikast (läti keeles)”.

1970. aastal pidas Tõnu Karma koos Marta Rudzītiga Tallinnas III rahvusvahelisel fennougristide kongressil ettekande „Millal oli Liivimaal veel kuulda liivi keelt?”, mis tõstis esile võimaluse, et veel XX sajandi algul võidi Liivimaal osata liivi keelt. Kui 1970. aastate algul hakkasid Nõukogude Lätis olematuks surutud liivlased pildile tulema, seda esmalt 1924. aastal tekkinud liivi laulukooride näol, tihenesid Tõnu Karma sidemed liivlastega. Selle üheks tulemuseks oli Emakeele Seltsi aastaraamatus 1978. aastal ilmunud Pētõr Dambergi liivikeelne artikkel liivi keelekorraldusest, mille eestikeelse kuju valmimisel oli väga suur osa Tõnu Karmal ja küllap selle valmimise käigus täienes ka originaal.

Pētõr Dambergi 70 aasta juubelikirjutises Emakeele Seltsi 25. aastaraamatus (1979), mis ilmus alles 1981, annab Tõnu Karma paralleelselt juubilari elutee kirjeldamisega ilmekat pildi liivlaste olukorrast ja püüdlustest Esimese maa-

ilmasõja algusest kuni viimase ajani. 1980. aastal Turus V rahvusvahelisel fennougristide kongressil pidasid Tõnu Karma ja Marta Rudzīte ühisettekande läti päritolu liivi verbiprefiksitest. See ettekanne tegi liivi kirjakeeles ebasoovitavaiks loetud ja loetavate lätilaenuliste verbiprefiksiste imetlejatele kõige autoriteetsemalt selgeks nende prefiksiste olemuse: nagu läti keeleski on need ühtedes verbides funktsionaalsed, teistes leksikaliseerunud (ehk algse mõtte minetanud). Sama aasta lõpul ilmus Läti ülikooli rotaprindiväljaandena Pētõr Dambergi ja Tõnu Karma koostatud „Lībiešu tautasdziesmas” („Liivi rahvalaulud”) Tõnu Karma eessõnaga, mis peale rea rahvalaulutekstide ja nende läti-keelsete tõlgete sisaldas vastava sõnastiku ning ka lühikese ortograafia ning noomeni- ja verbivormistiku tutvustuse. Sel 40-leheküljelisel raamatukesel on mitmeti sümboolne tähendus: 1) see oli esimene Lätis ilmunud liivi raamat, 2) siin kasutati esmakordselt uut lugeja-sõbralikumat liivi kirjaviisi, 3) seda sai kasutada ka läti-keelne huviline ja seda kasutati läti filoloogidele liivi keele aluste õpetamisel.

Eriti tihedaiks kujunesid tema suhted liivi keelega pärast 1988. aastal esialgu Liivi Kultuuri Seltsi nime all taasloodud Liivi Seltsi ehk Liivi Liidu (*Līvõd Īt*) toimimise hakkamist, seltsi taasloomiskoosolekul osalesid nii Tõnu Karma kui ka Marta Rudzīte. Ta õpetas liivi keelt real aastatel Riias liivi keele pühapäevakoolis, on Läti ülikoolis andnud liivi filoloogia erikursust ja tal oli suur osa kuulehe Līvli liivikeelse osa sisu ja vormi kujundamisel. Ühtlasi ilmus temalt ennekoike erinevais Läti väljaannetes hulk läti-keelseid kirjutisi liivi keelest, liivi kultuuritegelastest ja liivi keele uurijatest. Tõnu Karma oli üks 1998. aastal Liivi rannas asutatud rahvusvahelise Liivi Sõprade Seltsi asutajaliikmetest.

1978. aastal avaldas Tõnu Karma läti ajakirjas *Literatūra un Māksla* artikli

„Kas nāca pēc Neredzīgā?” („Kes tuleb pärast Pimedat?”). Pime Indrik, täpsemalt Neredzīgais Indriķis (1783–1828) oli Kuramaal elanud pime perekonnanimeta läti luuletaja, esimene läti luuletaja, kelle luuletused 1820. aastal ka trükiti ja saksa keelde tõlgiti. Järgmise läti luuleraamatu autor oli liivi Pizā küla köster Jāņ Prints, omaaegsel kujul Prinz (1796–1868), kelle läti-keelne raamat „Meremehe pühad laulud ja palved” ilmus trükist 1845. aastal. Jāņ Prints on olnud liivi keelt uurinud akadeemik Anders Sjögreni keelejuhiks ja tõlkis koos poegadega lääneliivi murdesse Matteuse evangeeliumi (ilmus Londonis 1863). Tõnu Karma tutvustab oma kirjutises nii Jāņ Printsi luulet, perekonda kui ka liivi keele uurimisloo üht olulist osa. Üldse näeb lugeja siit, et läti kultuuris on liivlastel oma tähtis osa. Printsi raamatu teine trükk ilmus 1914. aastal ning veel 100 aastat hiljem, st tänavu, raamatu kolmas trükk, mis esitab peale esmatrüki kirjaipildi teksti ka kaasaegses kirjaviisis, kusjuures pärast Valts Ernštreitsi lühikest eessõna juhatab raamatu sisse seesama Tõnu Karma kirjutis. Raamatu esmatutvustuse päevaks oli kavandatud 4. liivi kultuuri päevade teine päev 13. september, mis saatuse tahtel osutus olema neljas päev pärast Tõnu Karma lahkumist ja sellisena ka mälestuspäev.

Tõnu Karma mitmekülgset silmapaistvalt viljakat tegevust on kõrgelt hinnanud Läti Teaduste Akadeemia, valides ta auliikmeks (1995), Läti Vabariik, autasustades teda 1997. aastal Kolme Tähe ordeniga (*Triju Zvaigžņu ordenis*), ja 1998. aastal Eesti Vabariik, autasustades Valgetähe V klassi ordeniga. 2006. aastal määrati talle Läti Riikliku Kultuurkapitali elutöö stipendium.

TIIT-REIN VIITSO